

DE GENTSE VOORSCHEPEN J. J. P. VILAIN XIII
(1755-1777)

Enkele trekken van zijn persoonlijkheid

door

P. LENDERS (Ufsia) *

In de tweede helft van de achttiende eeuw werd het Gentse stadsbestuur door een voorname persoonlijkheid geleid, burggraaf J.J.P. Vilain XIII (1712-1777). Van 1755 tot aan zijn dood was hij voorschepen van de stad en tevens voorzitter van de Staten van Vlaanderen. De drie laatste jaren van zijn leven cumuleerde hij daarbij de functie van hoogbaljuw, die officieel als onverenigbaar met het ambt van schepen gold, daar de hoogbaljuw als taak had de magistratuur te controleren. In het verleden zal niemand burggraaf Vilain XIII overtroffen hebben inzake de ononderbroken duur van zijn burgemeestersmandaat en inzake de ingrijpende maatregelen die hij liet treffen en doorvoerde.

Van het werk van deze man is reeds heel wat bekend. De tijd dat men hem als burgemeester van Gent ignoreerde ligt reeds circa 40 jaar achter ons. In 1984 bracht het *Contactblad* van de Oost-Vlaamse Heemkundige Kringen nog een overzicht van zijn activiteiten¹. Zo weet men dat hij erin slaagde heel wat bestuurlijke structuren te moderniseren tijdens de overgangsjaren 1750-1777, zowel in de Staten van Vlaanderen als in de stad Gent. Ook weet men dat hij in 1743-1751 bestuurlijke functies waar-

(*) Gebruikte afkortingen :

- ALA : Archief van het Land van Aalst in het rijksarchief te Gent.
Arch. Vil. : Familie-archief Vilain XIII in het rijksarchief te Gent.
BUG : Bibliotheek van de universiteit te Gent.
CAPB : Chancellerie autrichienne des Pays Bas in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.
GR : Geheime Raad in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.
JAS : Jointe des administrations et des affaires des subsides in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.
P : Protokol of consulte.
RF : Raad van Financiën in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.
SAG : Stadsarchief te Gent.
SEG : Secrétairerie d'Etat et de Guerre in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.
St. v. Vl. : Staten van Vlaanderen in het Rijksarchief te Gent.

(1) P. LENDERS, *Jean Jacques Philippe Vilain XIII. Een merkwaardig voorzitter van de Staten van Vlaanderen en Voorschepen van Gent*. In *Contactblad. Gouw Oost-Vlaanderen. Verbond van de kringen voor Heemkunde in Oost-Vlaanderen*, jg. 8, nr. 3, september 1984, p. 8-17. Hij lijkt vergeten door H. VAN WERVEKE, *De Historiografie van de stad Gent in de dertig laatste jaren*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis en de Oudheidkunde*, Gent, 1943, p. 8-9. Hij wordt er niet vermeld bij de Gentse schepenen, wier biografie opgenomen is in de *Biographie nationale*.

nam in zijn geboortestad Aalst, waar hij toen burgemeester was en voorzitter van het hoofdcollège dat het Land van Aalst bestuurde, de grootste kasselrij van Vlaanderen met een 150-tal dorpen.

Men is minder ingelicht over het privé-leven van deze figuur: zijn levensstijl, zijn werkwijzen, zijn macht, zijn gezondheid en lichamelijke conditie. Er is een portret van hem bewaard gebleven. Een kopie ervan hangt in het bureau van de directeur-generaal van ons gevangeniswezen te Brussel. Ook weet men heel wat over de ideologische achtergrond van waaruit hij gewerkt heeft. De bibliotheek van de rijksuniversiteit te Gent bezit nog de kataloog van zijn rijk gestoffeerde boekencollectie. Maar men is minder vertrouwd met de mens en zijn dagdagelijkse leven: wellicht was hij nog wat anders dan een perfecte administrator en initiator.

De reden daarvan ligt bij het voorhanden-zijnde bronnenmateriaal. Het onderzoek vindt niet veel in het familie-archief, hoe rijk dit ook mag zijn voor de andere leden van deze ambtsadel. De meeste papieren die voorschepen Jean Jacques Philippe Vilain XIIIIII betreffen en in dit archief hadden moeten terecht komen, werden op bevel van de Brusselse regering vernietigd². Deze documentenverzameling bevat betreffende onze man alleen nog enkele testamenten, huwelijkscontracten, afrekeningen over het beheer van zijn goederen, documenten die zich niet in het werkcabinet van de overledene bevonden, wanneer dit werd verzegeld, en stukken die aan de oudste zoon Philippe gericht waren en over de vader handelen. De bibliotheek van de Gentse universiteit bezit onder nummer G 18.442 nog een farde papieren van de hand van de voorschepen, die daar op een onverklaarbare wijze zijn verzeild geraakt en de titel dragen *Lettres et mémoires*. Voor het onderzoek naar de privé persoon zijn wij naast enkele dagboeken van tijdgenoten vooral aangewezen op documenten, die in de openbare archieven te Gent en te Brussel bewaard worden. Gelukkig zijn die niet weinig talrijk.

Een poging om deze opmerkelijke figuur beter te kennen en te situeren leek ons zinvol. Hij is wellicht de meest vooraanstaande Vlaming uit de achttiende eeuw. Wij zouden heel bijzonder een drietal aspecten nader willen belichten: zijn bezit en aanzien, zijn karakter en de ontwikkeling van zijn gezondheidstoestand.

Over andere aspecten van zijn leven leverde het onderzoek niet zoveel op. Welk was b.v. zijn interesse voor de jonge positieve wetenschap en de techniek? Wel vonden wij meermaals dat hij in vuurwerk geïnteresseerd was en dit zelfs klaarmaakte en organiseerde. Ook dat hij, wellicht in het kader van die belangstelling, met salpeter experimenteerde. In 1767 stuurde hij zelfs resultaten van deze proefnemingen aan gevolmachtigd minister Cobenzl. „*J'aurai l'honneur de présenter le fruit de mes spéculations dans la modération de la violence du salpêtre*”, schrijft hij hem³. Maar verder vernemen wij er niet veel meer over. Ook weet men dat hij

(2) P. LENDERS, *L'héritage archivistique du président des Etats de Flandre J.J.P. Vilain XIIIIII. Sa destruction par les autorités (1778)*. In *Etudes sur le XVIIIe siècle*, X, 1983, p. 127-151.

(3) SEG 1952: Vilain XIIIIII aan Cobenzl 9 mei 1767.

als Staten-voorzitter industriële spionage steunde en dekte; wanneer deze de vondsten en verworvenheden van de Industriële Revolutie in Groot-Brittannië op het oog had. Hij was een van de weinigen in Vlaanderen die daarvoor een uitgesproken belangstelling bezat⁴.

Verder weten wij echter weinig over zijn privé belangstelling en de rareiteitenverzameling van de Gentse burgemeester. Daarom zijn wij verplicht ons tot de drie vermelde benaderingen te beperken. Alleen daarvoor beschikken wij over voldoende materiaal om de figuur van burggraaf J.J.P. Vilain XIII beter in het licht te kunnen stellen.

1. *Bezit en aanzien*

In het Ancien Régime hing de stand in niet onbelangrijke mate af van het bezit van onroerende goederen, het cumuleren van ereambten en titels en de opname in de hoge adel. Aan de hand van deze drie criteria ontdekt men vlug een stijgende lijn in het leven van J.J.P. Vilain XIII. Die kwam er niet toevallig: hij lijkt een ambitieus man geweest te zijn op alle terreinen.

Vrouwefortuna was hem aanvankelijk niet gunstig⁵, maar op veertigjarige leeftijd heeft hij toch reeds een stevig bezit verzameld. Als tweede zoon in een gezin van kleine Aalsterse ambtsadel was de jonge Jean-Jacques niet zo bemiddeld. Na briljante rechtsstudies, aangevuld door een studieverblijf in het buitenland en een kleine advocatenpraktijk vanaf maart 1734, huwde hij op 28-jarige leeftijd de enige dochter uit de rijke Antwerpse schepen- en koopmansfamilie de Lunden. Amper een jaar na zijn huwelijk, in 1741, mocht hij de bruidsschat in ontvangst nemen: twee hoeven te Niel en te Schelle, een buitengoed op de Markgravelei te Antwerpen, een windmolen te Nijlen en twaalf aandelen van de Verenigde Oostindische Compagnie te Amsterdam⁶. Vanaf dat jaar huurde hij een klein buitengoed te Wetteren.

Het inkomen uit deze goederen liet hem echter in 1743 niet toe de koop van het Aalsterse burgemeesterschap volledig te betalen. Klaarblijkelijk kon hij de fl. 5000 cour. voor de koopsom uit eigen middelen putten, maar hij moest circa fl. 10.000 lenen voor de overname van het leenpand van zijn voorganger: fl. 4600 kon hij ontfemen bij zijn moeder en fl. 5300 bij een derde. In 1748 blijken deze leningen reeds afbetaald te zijn. Dat jaar is zijn echtgenote kinderloos gestorven en heeft hij volledige zeggenschap gekregen over haar bezittingen⁷.

Aanvankelijk had J.J. Vilain XIII na zijn huwelijk een huis gehuurd te Aalst. In 1747 — het jaar dat zijn schoonvader stierf en hij de hele erfenis bekam — kon hij een ruim huis kopen in de Kapelstraat. Hij liet het ombouwen en ging er in 1748 wonen⁸.

(4) P. LENDERS, *L'héritage archivistique*, p. 133.

(5) M. CHERRETTE, *Het Aalsterse tijdens de Oostenrijkse Successie-Oorlog 1740-1748*. In *Het Land van Aalst*, 33, 1981, p. 16, noot 29.

(6) Arch. Vil. 4699.

(7) Arch. Vil. 4704: Staat van goederen van C.C. de Lunden in 1748. M. CHERRETTE, *o.c.*, p. 16, noot 29.

(8) Arch. Vil. 4700 en 4704.

In de loop van de jaren vijftig kwamen er nog heel wat bezittingen bij, vooral vanwege zijn tweede echtgenote, Marie Angélique du Bois de Schoondorp. Hij bewoonde dan te Gent een *hôtel de maître* in Onderbergen tussen graaf della Faille d'Huyssche en baron de Heems. Hij nam dan heel wat personeel in dienst. Het beheer werd zo uitgebreid dat hij in 1756 een rentmeester moest aanstellen: Philip Defaulx. De man was een stedelijk ambtenaar, die gehecht was aan de dienst van het zegelrecht. Rond dezelfde tijd moet hij ook een hofmeester of *maître d'hôtel* in dienst genomen hebben. In de jaren zeventig heet hij Philippe François Le Maire. Hij beschikte ook over lakeien en keukenpersoneel. Een lid van de Staten-administratie, J. de Breucq, werd zijn vertrouwenssekretaris en vervulde de functie die men best met de naam cabinetschef zou aanduiden. Voor schepen Vilain XIII blijkt zelfs over meerdere sekretarissen te beschikken, die hij privé betaalde⁹.

Het beheer van de goederen werd kundig gepland. De in Gent wonende burggraaf verkocht de hoeven in het Zuiden van Antwerpen en bezat dan hoofdzakelijk landerijen in de omgeving van Aalst. Men ziet hem leenverheffingen doen voor bezittingen te Erembodegem en te Erpe. In de jaren vijftig huurde hij een prestigieus buitengoed te Wetteren, dat hij in 1763 kocht. Het had een oppervlakte van 96 dagwand of circa 32 hectare en kostte het niet geringe bedrag van fl. 26.000 wiss.

Verder was hij aandeelhouder van de Hollandse V.O.C. en van de nog niet gelijkwideerde Oostendse Compagnie. Hij participeerde ook in de Oostendse oesterbankonderneming door de gebroeders de Loose opgericht en in een onderneming voor zeevisserij. Tussen 1763 en 1774 kocht hij voor circa fl. 100.000 wiss. renten van twee edellieden. In dit laatste jaar had hij klaarblijkelijk het nodige geld voorhanden om het leenpand van de Gentse hoogbaljuw over te nemen, dat fl. 127.000 bedroeg. Volgens de laatste afrekening vóór zijn dood zou de Gentse burgemeester in 1776 buiten zijn ambtsvergoedingen een inkomen van 4553 pond gehad hebben. Dit mooie bedrag klasseert hem bij de gegoeden zonder hem in de superklasse onder te brengen¹⁰.

In 1758 kon gevolmachtigd minister Cobenzl aan kanselier Kaunitz te Wenen melden dat de Gentse schepen het financieel erg ruim had en leefde „*dans une situation fort aisée*”¹¹. Vanaf dat ogenblik is hij wegens zijn functie en zijn fortuin overal aanvaard: hij komt aan het hof van Karel van Lorreinen, ontvangt de prins en de prinses de Ligne, de hertog en de hertogin van Arenberg en andere hooggeplaatsten bij zich aan huis.

Zo de Gentse politicus nooit tot de uitzonderlijk rijken behoorde, is het wellicht gemakkelijk te begrijpen dat hij de *cursus honorum* tot aan de top verlangde te doorlopen en erg ambitieus was. Hij was in 1758 zeer

(9) Arch. Vil. 4713. SEG 1956: Vilain XIII aan Starhemberg 5 juni 1773. St. v. Vl. 484: document van 4 november 1776; 994, fol. 285-287.

(10) Arch. Vil. 4717, 4741, 4751. ALA: leenverheffingen Erembodegem. St. v. Vl. 1231, fol. 3. RF 5146: de Stoop aan Baudier 23 september 1769; 5161: akte van notaris Buyck 22 augustus 1767. F. De POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van Wetteren*. Gent, 1891, p. 19.

(11) CAPB 791: Kaunitz aan Maria-Theresia 4 maart 1758 en dossier.

vlot tot regeringscommissaris benoemd voor de controle van de rekeningen van ontvangers en rentebetalers van de Staten van Vlaanderen. Het was een vertrouwenspost die men in geen enkele andere provincie aantreft. De bevordering zonder kosten tot burggraaf datzelfde jaar was een spontane reactie van de Brusselse en Weense overheidsinstanties op het succes van de Statenhervorming. Deze was moeilijk verlopen maar had de vorst grote voordelen bezorgd¹².

In 1760 deed de Statenvoorzitter plots een verzoek om bij de top te komen: hij vroeg zijn opname in de Raad van State. Eigenlijk was „Staatsraad” een eretitel geworden en was de oude collaterale raad niet meer het trefpunt dat de hoge adel bijeenbracht voor de oriëntatie van de landspolitiek. Vilain XIII moet dat geweten hebben. Was hij er dan niet van op de hoogte dat Maria-Theresia deze bevordering alleen schonk aan leden van de collaterale raden en aan de voorzitters van de provinciale rechtsraden? Of heeft de vlotte afhandeling van zijn verlangen tot opname in de hoge adel hem tot deze stap verleid? Wij hebben er het gissen naar. Alleen verraadde het verzoek bij zijn auteur een enorme ambitie. Het feit dat hij tien jaar lang op dit verzoek terugkomt, wekt de indruk dat hij niet zonder hoop was de gevraagde promotie te bekomen.

Indien hij in 1760 een eerste maal om zijn opname in de Raad van State verzocht, kwam hij reeds het jaar nadien op zijn vraag terug. De reden voor dit aandringen en dat van de volgende jaren was zijn gezondheidstoestand, althans volgens de argumentatie van de rekwirant. De erge pijnen veroorzaakt door reuma, ischias en nierstenen deden hem vrezén, zo stelde hij, weldra het administratieve werk niet meer aan te kunnen. In dat geval kon de titel van staatsraad hem het verlangde prestige en een supplementair inkomen bezorgen. Men lijkt trouwens te Brussel het verzoek niet zo maar te verwerpen. In 1766 waren zelfs Maria-Theresia en Kaunitz het eens hem een belofte voor opname in de Raad van State te doen als *conseiller d'état de courte robe*, titel gereserveerd aan de adel¹³.

Wanneer Karel van Lorreinen in de herfst van 1770 een bezoek bracht aan Wenen, drong hij bij zijn schoonzuster opnieuw aan om de Vlaamse voorman de zo begeerde promotie te bezorgen. Hij had zich daarvoor rechtstreeks tot de keizerin gericht zonder de kanselier van hof en staat, Kaunitz, daarbij te betrekken. Aanvankelijk oogstte hij succes. Op zijn verzoekschrift tekende de keizerin aan: „*Il me paraît que cela n'est pas trop pour un homme qui a tant de services devant lui*”. Daarna gaf zij het document door aan Kaunitz met het verzoek de promotie ook eens te bekijken en met de randbemerking dat de „Belgische” regering nog niet op de hoogte was van haar beslissing¹⁴. De kanselier moet geschrokken

(12) CAPB 791: Kaunitz aan Maria-Theresia 4 maart 1758. Arch. Vil. 4715: Patent van 27 september 1758.

(13) CAPB 460: Kaunitz aan Maria-Theresia 28 oktober 1766. BUG hs. G 18.442: *Lettres et mémoires*, waaruit blijkt dat Cobenzl zich sterk maakte deze titel te bekomen. Hetzelfde zegt Karel van Lorreinen in 1770 volgens CAPB 474: memorandum 4 augustus 1770. Zie ook P. LENDERS, *De politieke crisis in Vlaanderen omstreeks het Midden der achttiende Eeuw*. Brussel, 1956, p. 268-269.

(14) CAPB 474: memorandum van Karel van Lorreinen 4 augustus 1770, apostille van Maria-Theresia 11 augustus 1770.

zijn van de beslissing van de vorstin. Hij maakte onmiddellijk werk van een tegenadvies dat hij drie dagen later op 15 augustus aanbood. Hij was radikaal tegen een opname in de Raad van State en zelfs tegen een belofte in die zin. Het lidmaatschap van die raad was immers onverenigbaar met het ambt van voorschepen. Vilain XIII ontlasten van deze fuctie en hem uitsluitend in een collaterale raad opnemen zou wellicht niet welkom zijn bij de kandidaat, want in de Nederlanden verdienden burgemeesters en pensionarissen meer dan de raadsheren in de Brusselse raden. Maria-Theresia moet zich al vlug hebben laten overtuigen door de argumentatie van haar kanselier, want zij schrijft in de marge van zijn rapport: „*J'approuve entièrement votre idée et l'ai marquée au prince*”, d.i. Karel van Lorreinen¹⁵. Er waren trouwens precedenten: het jaar voordien was dezelfde bevordering geweigerd aan de Brusselse burgemeester Van der Dilt¹⁶.

Burggraaf Vilain XIII liet ondertussen niet af en zocht voortaan een vorstelijke onderscheiding van een andere orde. Reeds in 1771 bood zich een gelegenheid aan om opnieuw een verzoekschrift in te dienen. Hij had dat jaar een interne regeling door de Staten doen goedkeuren ten voordele van de bede, die de toelage aan de vorst praktisch met meer dan fl. 250.000 per jaar verhoogde ook al bleef het bedrag van de bede nominaal hetzelfde¹⁷. Eigenlijk had de Gentse voorman niet zelf om een erkenning gevraagd. Het was kanselier Kaunitz, die hem vanuit Wenen liet suggereren de decoratie met het klein kruis van de H. Stefanus aan te vragen. Aan de vorstin rapporteerde de kanselier: „*Le vicomte de Vilain mérite assurément une marque éclatante de la satisfaction de Votre Majesté*”. Zelfs de titel van Staatsraad zou men hem nu mogen geven, rapporteerde hij, en daarvoor afwijken van de stelregel dat geen burgemeester of schepen deze waardigheid kreeg. „*Un service aussi important que celui d'augmenter les revenus royaux de fl. 2 à 300.000 sans créer pour cela de nouveaux impôts était un motif qui pouvait justifier pleinement une exception à la règle*.” In september 1771 werd dan aan burggraaf Vilain XIII de onderscheiding toegekend, die aan burggraaf Walkiers twee jaar voordien geweigerd was en waarvan de verlenging aan de voorzitter van de Raad van Namen, de Stassart, en aan de sekretaris van Staat en Oorlog, Crumpipen, dat zelfde jaar nog werd uitgesteld. Te Gent werd de onderscheiding in december 1771 bekend gemaakt en met de nodige plichtplegingen gevierd¹⁸.

In datzelfde jaar 1771 had de Gentse voorschepen van de gunstige stemming van kanselier Kaunitz willen profiteren om voor zichzelf — en voor zijn zoon nadien — het hoogbaljuwschap van de stad Gent en het baljuwschap van de Oudburg van Gent aan te vragen. De beide plaatsen waren al sinds 1767 vakant. De weduwe van de overleden hoogbaljuw,

(15) CAPB 474: Kaunitz aan Maria-Theresia 15 augustus 1770.

(16) CAPB 465: Kaunitz aan Maria-Theresia 5 maart 1769.

(17) P. LENDERS, *De politieke crisis in Vlaanderen*, p. 271, nr. 1 en 321-326.

(18) CAPB 477: Kaunitz aan Maria-Theresia 22 mei en 6 augustus 1771 en dossiers, SAG 107/26, fol. 140-142. J. D'HANE DE TERVAERENT, *Dagboek*, dl. III, fol. 245-246 (BUG hs. G 10.158).

burggravin de Nieulant, trok nog steeds inkomsten van de functie op zonder de aan het ambt verbonden verplichtingen te vervullen. Voorschepen Vilain XIII trad als baljuw op zonder de titel te dragen en had daarvoor de instemming van de regering. Eigenlijk was een baljuwschap onverenigbaar met een schepenfunctie : in Vlaanderen was de baljuw immers de vorstelijke officier die de schepenbanken moest controleren. Maar met verloop van jaren was dit ambt tot een decoratieve aangelegenheid verworpen, die nog steeds heel hoog geschat werd en met veel eerbied omringd, maar zonder veel impact bleef op de gang van zaken. Daarom vroeg de voorschepen het ambt aan. Hij oefende het trouwens reeds uit, zo meldde hij in zijn verzoekschrift. De kandidaat was daarbij bereid de emolumenten van het ambt aan de weduwe over te laten, die niet zo bemiddeld was. Wel zou hij het leenpand van haar overnemen : het sloeg op de enorme som van fl. 127.000. Hierop werd echter jaarlijks intrest uitbetaald door de vorst. De voornaamste bekommernis van de voorschepen bleek te zijn het bezorgen van deze functie aan zijn zoon.

Over dit onverwachte postulatieschrijven vroeg de regering eerst het advies van de raadsfiscaal in Vlaanderen, ridder J.F.X. Dierickx. De man was een vriend van Vilain XIII en behoorde met hem tot de verlichte intelligentsia van Gent. Hij adviseerde de landvoogd de burggraaf tot hoogbaljuw te Aalst te benoemen. Zo'n aanstelling was eervol maar vermeed de hoog aangeslagen incompatibiliteit, daar de kandidaat zijn functies te Gent kon blijven uitoefenen. In de regeringskringen te Brussel stuitte het verzoek van de Gentse voorschepen op allerlei verzet. Minister Starhemberg was wrevelig over de nooit verzadigde ambitie waarvan het verzoekschrift een nieuw bewijs was. Geheim raadsheer H. de Wavrans, de deskundige voor Vlaanderen, was er ronduit tegen. Kaunitz rapporteerde aan Maria-Theresia dat de kandidaatstelling voor de beide baljuwschappen eigenlijk „*des demandes indiscrettes et embarrassantes*” waren. De discussie omtrent de toekenning van de twee vorstelijke ambten liep nog drie jaar aan. Volgens een rapport van kanselier Kaunitz dreigde Vilain XIII op een ogenblik ontslag te nemen als burgemeester van Gent en voorzitter van de Staten van Vlaanderen. Te Wenen getuigde Maria-Theresia aan prins de Ligne dat men de leiding en de invloed van de Gentse voorman niet kon missen. Na veel ups en downs schonk zij de Gentse voorman uiteindelijk de gevraagde officies in 1774. Deze bekwam aldus wat vóór hem niemand te Gent ooit gerealiseerd had : in één persoon het ambt van baljuw en voorschepen verenigen, van controleur en gecontroleerde. Hij bereikte daarmee een in Vlaanderen onbereikbaar geachte top. De verbazing was er dan ook zeer groot, zo rapporteerde de procureur-generaal van de Raad van Vlaanderen aan de regering¹⁹.

(19) CAPB 481 : Kaunitz aan Maria-Theresia 9 juni 1774 en dossier ; 571 : P.S. van Starhemberg 15 februari 1772 en dossier. SEG 1956 : de Causmaecker aan Crumpipen 19 juli 1774. BUG hs. G. 18442 : *Lettres et mémoires*. Bij het voorstel van Kaunitz van 9 juni 1774 noteert Maria-Theresia eigenhandig : „*Vilain n'est pas aisé à contenter. On tâchera pour l'avenir d'attirer plus de sujets pour n'être obligé à se tenir à un seul*”.

Toch bleef de familie Vilain XIII ook nadien nog heel wat blijken van waardering ontvangen vanwege de nationale overheid. Zij betroffen nu vooral zijn oudste zoon Philippe-Mathieu, die reeds in 1773 op 20-jarige leeftijd door zijn vader in het administratieve werk betrokken werd. De *survivance* of opvolging voor het hoog-baljuwschap was hem weliswaar niet toegekend, daar men zowel te Brussel als te Wenen heel erg tegen dergelijke procédés gekant was. Maar voor de andere bevorderingen werden de „verdiensten van de vader” wel in aanmerking genomen. Deze had zijn zoon in 1775 laten meerderjarig verklaren. Zo kon hij reeds enkele weken later door de landvoogd tot schepen van de Keure benoemd worden op een openvallende plaats. Hiertoe moesten weer heel wat vrijstellingen van wettelijke regelingen geschonken worden o.m. omdat het samenzetelen van vader en zoon in één zelfde schepencollege niet toegelaten was. Het jaar daarop wist de vader zijn zoon door vorstelijk decreet te doen opnemen in de zo belangrijke stedelijke commissie voor financiën en liet hij hem betrekken in het sociale werk en de armenhulp van de stad. Hij mocht hem ook als adjunct-regeringscommissaris meenemen voor de controle van de boekhouding van de Staten van Vlaanderen²⁰. Al deze gunsten wekten naijver op. De begunstigde ervoer het zelf op soms beledigende wijze en rapporteerde erover aan staatssecretaris Crumpipen: „*L'envie va plus loin. Elle ne cesse de crier, même à Bruxelles: il a tout ce qu'il a demandé, il ne veut plus rien faire pour le service*”²¹.

Het beeld dat hierboven geschetst werd inzake huwelijkspolitiek en ambities is geen unicum. Het lijkt typisch te zijn voor een aantal Vlamingen van hogere kringen. De grote opponent van voorschepen Vilain XIII, pensionaris P.F. Pycke d'Ideghem et de Ten Driessche, lijkt eenzelfde politiek te volgen inzake huwelijk, bevordering en plaatsing van de oudste zoon. Van zijn tweede huwelijk met Isabelle Ameye weet men dat dit zijn onroerend bezit verdubbelde en van fl. 150.000 op fl. 300.000 bracht. Ook hij vroeg een verhoging in de adelstand, de titel nl. van baron. Zij werd hem echter in 1753 geweigerd. In 1764 postuleerde hij een plaats van raadsheer in de Geheime Raad, maar de regering moest van deze turbulente politicus niet weten. In 1777, op 56-jarige leeftijd, vroeg hij reeds zijn pensionarisambt te mogen resigneren ten voordele van zijn oudste zoon uit het tweede huwelijk, die meerderjarig — 25 jaar — werd. Ook dat bekwam hij niet. Zijn pensionarisambt werd trouwens na zijn dood afgeschafte. Hij was een slecht beheerder van zijn bezittingen. Ofschoon hij vanaf 1774 over een ambtelijk jaarinkomen van fl. 9.200 beschikte en daarnaast nog casuele emolumenten trok, was hij op het einde van zijn leven in faling en moest zijn weduwe om steun vragen²².

(20) Arch. Vil. 4722 : Crumpipen aan Vilain XIII 22 mei 1774 ; 4727 : akte van 16 juni 1775 ; 4738 : Limpens aan Vilain XIII jr. 3 juli 1776. GR 358B : Dierickx aan Raad 18 juni 1775, P. 3 juli 1775. JAS 529, fol. 2-12. St. v. VI. 484 en 944, fol. 5 en 17-33. SEG 1956 : Vilain XIII jr. aan Crumpipen 30 december 1773, Starhemberg aan Vilain XIII sr. 7 juli 1774.

(21) SEG 1973 : Vilain XIII aan Crumpipen 12 juli 1776.

(22) JAS 75 : P 18 juli 1780 ; 768 : memorandum van Pycke s.d., Crumpipen aan

De achttiende eeuw kende in zijn gegoede klassen en ambtsadel meerdere dergelijke *Streber*, die rijkdom en macht tot aanbeden waarden verklaarden. Niemand raakte echter zo ver als de succesvolle politicus Vilain XIII.

2. Een invloedrijk man met een hard karakter

Indien de Gentse burgemeester zoveel erbewijzen heeft durven vragen en zoveel erkentelijkheid heeft ondervonden is dit vooral te danken aan zijn deskundigheid en aan zijn onverdroten werken. De successen, die hij met allerlei hervormingen behaalde, waren een levend getuigenis van zijn bekwaamheid. Men geeft zich veelal minder rekenschap van zijn rol als informant over hetgeen in het buitenland gebeurde, en beseft ook niet altijd ten volle zijn invloed in Vlaanderen en hoeveel steun hij hiervoor ontving vanwege de regering. Hij had bij dit alles geen prettig karakter. Maar ziet men niet regelmatig dat voortrekkers de realisatie van hun projekten boven alles stellen, ook boven prettige menselijke relaties? Op deze belangrijke omstandigheden moeten wij wat verder ingaan.

De Gentse voorschepen kon af en toe informatie doorspelen vanuit een aantal Europese hoofdsteden. Wij kunnen slechts gissen wie daar zijn correspondenten waren en hebben alleen maar kennis van deze correspondentie wegens het doorgeven van de informatie aan regeringsleden te Brussel. De eigen briefwisseling werd met de overige archivalia in 1778 vernietigd.

Dat burggraaf Vilain XIII correspondenten te Parijs had zal niemand verbazen. Tijdens de Oostenrijkse Successie-Oorlog onderhield hij heel wat contacten met hovelingen van Lodewijk XV, die hun vorst in ons land vergezelden. Bij het begin van de bezetting van de Zuidelijke Nederlanden moest hij zelfs veertien dagen lang aan de Franse koning onderkomen geven in zijn huis te Aalst. Zelf vertoefde hij meerdere malen te Parijs o.m. in 1749 en 1774. Dat jaar kreeg hij zelfs van Starhemberg een introductie bij de Oostenrijkse gezant F. Mercy d'Argenteau. Op andere ogenblikken merkt men dat de familie Vilain XIII haar kleren liet maken te Parijs. In 1754 kon hij aan P.F. Cordeys, voorzitter van de Rekenkamer te Brussel, een primeur meedelen: de man die tijdens de Franse bezetting in 1745-1748 het burgerlijk bestuur in handen had gehad, indendant Jean Moreau de Séchelles, was *contrôleur général* geworden in Frankrijk en graaf A.L. Rouillé de Jouvy was er minister van buitenlandse zaken benoemd²³. Daarbij was de schoonbroer van de Gentse voorschepen,

Cazier 28 februari 1777. CAPB 414: P 14 augustus 1753; 553: dossier 16 P 1 + 2. SEG 1018, fol. 95. SAG: Familiefonds Pycke 208, 209, 211. J. LEFEVRE, *Documents sur le personnel supérieur des conseils collatéraux du gouvernement des Pays-Bas pendant le dix-huitième siècle*. Brussel, 1941, p. 288. C. DE VILLERMONT, *La cour de Vienne et de Bruxelles au XVIIIe siècle*. Parijs-Brugge, 1925, p. 44-45.

(23) SEG 1967: Cordeys aan Cobenzl 6 augustus 1754; 1973: Starhemberg aan Vilain XIII 24 april 1774. ALA 225: Leron aan Vilain XIII 7 september 1749. Arch. Vil. 4722: Crumpipen aan Vilain XIII 22 mei 1774. SAG Familiefonds 6386: C. Vilain XIII aan Grenier 2 juni en 5 juli 1738.

de mathematicus en lid van de Brusselse academie André-Auguste du Bois de Schoondorp, een tijdlang woonachtig in de Franse hoofdstad. Hij vroeg o.m. in 1771 aan André te Parijs uit te zien naar studies over veepest en in het bijzonder de werking van de *Académie des sciences* op dat gebied na te gaan²⁴.

Een ander maal kon de Statenvoorzitter de regeringsinstanties te Brussel berichten uit Londen doorzenden over de besprekingen in het Britse Lagerhuis en de betwistingen rond Lord Bute. Zelf bezocht hij meermaals Den Haag en reisde al eens vandaar naar Aken²⁵. Ook te Wenen had hij correspondenten. Vandaar verneemt hij in 1773 dat zijn vriend, prins de Ligne, hem aanzet verder te blijven candideren voor de beide Vlaamse baljuwschappen gezien Maria-Theresia hem erg waardeert. Zij zou aan de prins gezegd hebben: „*Je serai fort aisée de le voir... Il s'appelle Vilain et je sais que quelques-uns le trouvent vilain et sûrement je ne le trouve pas. Il me fera plaisir s'il vient à Vienne*”²⁶. Het zal ook wel niet alleen om zijn hoge positie te Gent zijn — hoogbaljuw de Nieulant stond immers boven hem — maar ook om zijn vele relaties dat minister Cobenzl hem regelmatig aanzocht om buitenlandse gasten bij hem thuis of te Wetteren te ontvangen of bij ruzies te bemiddelen tussen hoge adellijke officieren van het Gentse garnizoen en leden van de magistratuur of onderbaljuw baron de Heems²⁷.

Niet alleen bezorgde Vilain XIII soms vlugge informatie aan de Brusselse regeringsleden, hij onderhield met hen ook vriendschappelijke relaties. Nu eens stuurde hij hun na een jachtpartij geschoten wild, dan weer schonk hij hun een of ander wetenschappelijk curiosum. Dit alles bracht mee dat hij voor de regeringsleden als voornaamste vertrouwensman gold in Vlaanderen en grote invloed kon uitoefenen op de benoeming van burgemeesters en schepenen. Reeds in het begin van de jaren vijftig onderhield de Gentse politicus een drukke correspondentie met Pierre-François de Cordeys, eerst voorzitter van de Rekenkamer en daarna van de Raad van Financiën. Hij stond hem zelfs in 1759 bij gedurende zijn doodstrijd in de abdij van Enname-Oudenaarde. De invloed van Vilain XIII op de benoemingen in Vlaanderen dateert van die vriendschap: met Cordeys besprak en regelde hij alles. Gezien deze laatste na de Oostenrijkse Successie-Oorlog te Brussel als expert voor Vlaanderen doorging, kwam alles wat de Gentse voorman vroeg prompt in orde.

Na de dood van Cordeys vroeg gevlmachtigd minister Cobenzl Vilain XIII deze correspondentie met hem te willen verder zetten: „*Votre correspondance, monsieur, avec feu monsieur Cordeys a beaucoup avancé les affaires. Je vous prie donc de la continuer avec moi, persuadé comme vous devez l'être que ce que vous me confierez ne sera communiqué à*

(24) St. v. VI. 474: Vilain XIII aan du Bois de Schoondorp 11 januari 1771.

(25) SEG 1950: Vilain XIII aan Cobenzl 25 november 1763, Brief *Londres le 18 novembre 1763*; 1955: Starhemberg aan Vilain XIII 14 juni 1772.

(26) Arch. Vil. 4719: Vilain XIII aan Crumpipen 10 januari 1773.

(27) SEG 1240, fol. 13 en 97; 1750: Cobenzl aan Vilain XIII 16 augustus 1763 en 27 april 1764. J. D'HANE DE TERVAERENT, *Dagboek*, III, p. 119-121.

personne" ²⁸. Reeds in 1756 had de Gentse voorschepen zijn visie inzake de stedelijke politiek op een voorzichtige wijze aan de minister uiteengezet. Op 15 september had hij hem geschreven : „*Je n'aime pas de faire des plaintes, mais j'en ai beaucoup depuis le dernier changement du magistrat.*” Reeds de dag nadien reageerde de minister erop en vroeg hem „*en détail les raisons que vous avez de vous plaindre du magistrat.*” Toch was het vooral vanaf 1759 dat Vilain XIII vrijmoediger werd tegenover Cobenzl. Hij zou deze houding bewaren tegenover Starhemberg, die hem een half jaar na zijn aankomst te Brussel in dezelfde zin schreef : „*Je suis sûr que vous n'aurez jamais de réserve vis à vis de moi comme je n'en aurai jamais vis à vis de vous et, qu'agissant toujours de concert et avec cette intimité que la chose exige, j'aurai souvent des occasions de vous donner des marques de tout l'intérêt que je prends à ce qui vous regarde.*” ²⁹

Vanaf de jaren zestig werd de Statenvoorzitter voor zo wat alle vorstelijke benoemingen geconsulteerd : voor de aanstelling van een nieuwe burgemeester te Dendermonde, voor de toewijzing van het baljuwschap te Zottegem, voor de verandering van de hoofdschepenen in het Vrije van Brugge, voor de vernieuwing van de Gentse magistraat, waarbij hij o.m. vroeg meer zakenlieden in het college van de Keure op te nemen. Soms werden nieuw benoemde regeringscommissarissen, vooraleer zij naar Vlaanderen trokken om de boekhouding te controleren, naar hem gestuurd om vertrouwelijke informatie te krijgen over de plaatselijke politici en verhoudingen zoals in de winter van 1764-1765 gebeurde met betrekking tot de stad en het land van Aalst. Een andere maal vroeg Cobenzl hem twee Vlamingen aan te duiden met ervaring in waterwerken : de Oostenrijkse erflanden hadden die dringend nodig. Dan weer riep hij hem naar Brussel „*sans délai ayant une affaire secrète et importante à vous communiquer.*”

Steeds verbazen de elogieuze termen waarin dergelijke verzoeken gesteld zijn. Ook wanneer men kennis heeft van de Rococo-stijl en van de verfijnde omgangsvormen, blijven zij uitzonderlijk : „*Toujours également disposé à faire plaisir à ceux pour qui vous vous intéressez*” of „*J'attends là-dessus votre avis et vos lumières dans lesquelles je mets toujours la plus grande confiance*” ³⁰.

De Statenvoorzitter mocht dan ook spontaan mensen voor een vorstelijke benoeming presenteren : nu eens een priester voor een vorstelijk canonicat, dan weer een kennis voor het burgemeesterschap van het Vrije.

Na de dood van Cobenzl in 1770 ging deze invloed op de benoemingen verder. In 1771 kwam Vilain XIII beslissend tussen voor een burgemeesterschap en een schepenfunctie in het Brugse Vrije en in de stad Brugge en voor de aanstelling van een hoogpointer in de kasselrij van

(28) SEG 1970 : Cobenzl aan Vilain XIII 23 en 27 juni 1759, Vilain XIII aan Cobenzl 24 juni 1759.

(29) SEG 1240, fol. 25 en 45 ; 1954 : Starhemberg aan Vilain XIII 10 september 1770.

(30) SEG 1240, fol. 96 ; 1950 : Cobenzl aan Vilain XIII 6 juli 1761, 10 januari 1762, 21 augustus 1763 en 26 december 1764 ; 1952 : Cobenzl aan Vilain XIII 24 mei 1768. St. v. Vl. 466 en 931, fol. 233, 265-267 enz.

Kortrijk. Meer en meer raakten de Vlaamse besturen bevolkt met vrienden van de aufgeklärte Statenvoorzitter³¹. Wie door hem werd afgewezen, maakte geen kans. Wanneer bv. in 1770 het naderende einde van de doodzieke, tachtigjarige pensionaris van de Staten van Vlaanderen duidelijk werd en de kandidaten voor de opvolging zich reeds aanmeldden, adviseerde de Statenvoorzitter de Brusselse regering pensionaris de Pélichy van het Brugse Vrije als niet aanvaardbare kandidaat te weren. De reden? „*On travaille à chercher un sujet qui soit dans de bons principes*”. Te Brussel wist men wat met deze laatste termen bedoeld werd³².

Niet alleen in de regeringskringen bezat burggraaf Vilain XIII een grote invloed, ook in Vlaanderen was zijn overwicht erkend en ook wel af en toe door de oppositie aangeklaagd. Steeds meer overheidspersonen moesten uit zijn hand eten: op verzoek van deze man werden zij in een schepenzetel gezet, op zijn wenk konden zij er ook uit verwijderd worden. In de Statendeputatie die dagelijks vergaderde beschikte hij over een groot gezag. Dit was niet alleen te danken aan zijn voorzittersfunctie, maar vooral aan zijn dossierkennis en de steeds weer opborrelende vernieuwingsinitiatieven. Na zijn dood getuigde procureur-generaal J.F. de Causmaecker: „*Monsieur Vilain parlait d'une chose, personne ne répliquait et elle passait ainsi.*”³³

Dit onbetwist gezag versterkte in hem de autoritaire aanleg, die wellicht reeds in zijn karakter besloten lag, en die tot koppigheid kon leiden in het nastreven van vooropgestelde doeleinden. Raadsheer H. de Wavrans van de Geheime Raad schreef in de jaren zeventig schamper over de Statenvoorzitter: „*S'il n'est pas content de tout le monde, il l'est très fort de lui-même*”³⁴. Pensionaris C.C. Van der Straeten de ten Aerden met wie hij die jaren in de Deputatie moest samenwerken, kloeg over zijn uitvallen, „*ses impatiences*”, en Starhemberg meldde aan Kaunitz dat zijn macht en het gebrek aan soepelheid hem veel vijanden bezorgden en veel afgunst opwekten³⁵.

Toch was de koppigheid niet altijd onrechtmatig. Zo legde hij zich in 1771 maar na lange weerstand neer bij het verbod van de regering het gehate maalrecht af te schaffen. Zijn vriend, de burgemeester van Brugge C.A. Lebailly de Marloop, legde aan staatssecretaris Crumpipen uit dat achter die onverzettelijkheid een sociale bewogenheid schuil ging: „*La décharge d'un impôt onéreux aux manants nécessaires — mais les plus utiles de l'état — était l'objet qui l'avait frappé*”. Met dezelfde hardnekkigheid streed hij voor het afschaffen van de tollén zo nodig voor het

(31) SEG 1950: Vilain XIII aan Cobenzl 18 mei 1762; 1955: Lebailly de Marloop aan Crumpipen 3 juni 1771, Starhemberg aan Vilain XIII 3 juli 1771; 2058: Cobenzl aan Vilain XIII 12 juni 1767, Lebailly de Marloop aan Cobenzl 15 juni 1767.

(32) CAPB 474: memorandum voor Maria-Theresia s.d. (augustus 1770) en dossier.

(33) SEG 1974: de Causmaecker aan Crumpipen 29 april 1778.

(34) SEG 1956: de Wavrans aan Crumpipen 11 juni 1773.

(35) CAPB 488: Starhemberg aan Kaunitz 21 oktober 1777. SEG 1973: Van der Straeten aan Crumpipen 6 april 1774.

interprovinciaal vervoer. Ook hier was het zonder succes³⁶.

Maar het kon ook zijn dat men te Brussel en in Vlaanderen zijn voorstellen als onvoldragen en verward afwees. Burggraaf Vilain XIII heeft steeds een heldere stijl gemist en het gebrek aan goede formuleringen speelde hem meermaals parten. Soms vond men zijn plannen niet realistisch en onmogelijk door te voeren. Goswin A.M. de Fierlant, voorzitter van de Grote Raad van Mechelen, heette zijn stijl „*insupportable*”. Het krioelde van taalfouten³⁷. Zelfs Kaunitz rapporteerde daarover aan Maria-Theresia: „*Ses projets ne sont pas lumineux ni même nets. Il faut les rectifier souvent et veiller ensuite exactement à leur exécution*”. Verzet tegen zijn plannen, die steeds goed bedoeld waren, irriteerde hem: „*On ne peut dissimuler que les projets de Vilain sont rarement adoptables pour le fond et pèchent toujours dans la forme, que néanmoins il supporte d'une manière assez désagréable la moindre contrariété*”, ging Kaunitz verder³⁸. Staatssekretaris Crumpipen wees baron Lebailly de Marloop, de vriend van de Statenvoorzitter, erop dat deze tekorten de tegenstanders van de vernieuwing wind in de zeilen gaven: „*Les ennemis de M. Vilain que pourraient-ils faire, s'il ne donnait pas si souvent prise en soutenant et s'opiniâtrant à soutenir des thèses toutes singulières dans lesquelles il n'est pas possible de lui donner raison*”³⁹.

Dit gebrek aan soepelheid wordt door iedereen bevestigd. Enkele getuigenissen van mensen die hem waardeerden mogen dit beeld bevestigen en nuanceren. Raadsfiscaal J.F.X. Dierickx, vriend en verlicht geestesgenoot, rapporteerde in alle oprechtheid aan minister Starhemberg: „*Le public en général est trop prévenu qu'il n'y a pas moyen de travailler avec lui dans une parfaite union, si on n'adopte pas aveuglement ses idées. Comme on sait aussi que son faible est de s'attribuer tout le mérite lorsqu'une affaire réussit et d'endosser sur ses collègues le désagrément lorsque le succès manque. Les personnes qui sont disposées à servir par principe d'honneur, ne voudront point s'exposer à ces contrastes*”. Raadsheer L. de Gheus van de Raad van Vlaanderen, die als regeringscommissaris de rekeningen van de stad Gent inspecteerde, gaf aan minister Starhemberg als zijn mening dat burggraaf Vilain XIII „*à travers tout le zèle possible pour le bien du service traite souvent les affaires et les membres du magistrat avec un ton dur et d'aigreur auquel peu de personnes peuvent se faire et qui cependant ne provient point d'un mauvais caractère ou de quelque ressentiment personnel contre l'un ou l'autre, mais de son naturel et de l'inclination de faire valoir son système, ce qui occasionne fréquemment des altercations aussi vives que désagréables*”⁴⁰.

Het harde optreden en de opvliedendheid van deze toch erg begaafde politicus gingen samen met een grote ambitie en een niet minder opval-

(36) SEG 1973: Lebailly de Marloop aan Crumpipen 25 januari 1771.

(37) P. BONENFANT, *Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'ancien régime*. Brussel, 1934, p. 323, nr. 3.

(38) CAPB 481: Kaunitz aan Maria-Theresia 2 augustus 1773 en 9 juni 1774.

(39) SEG 1956: Crumpipen aan Lebailly de Marloop 22 juni 1773.

(40) SEG 1956: Dierickx aan Starhemberg 13 januari 1774 en de Gheus aan Starhemberg 22 januari 1774.

lende veeleisendheid: „*un homme très utile à la vérité mais en même temps fort ambitieux et exigeant*”, concludeerde Kaunitz. Maar men kon hem één zaak niet verwijten: hij zocht zijn eigen voordeel niet. Hij was totaal eerlijk en niet op geld uit: „*Il répugne à ce qui s'appelle vacations*”⁴¹.

Niettegenstaande de tekorten waarvan de getuigenissen vooral uit zijn laatste levensjaren dateren, was iedereen het erover eens dat hij een groot man was. Landvoogd Karel van Lorreinen schreef over hem: „*Quoiqu'il en soit je me repose sur son zèle, sa dextérité et la considération dont il jouit dans la province. C'est avec lui que tout doit être et sera concerté*”. Kanselier Kaunitz was even lovend: „*Le vicomte de Vilain dans la capacité et les sentiments duquel on peut, comme il est connu à Votre Majesté, mettre la plus grande confiance*”⁴². Zelfs de politieke opposant en aarts-vijand P.F. Pycke, die hem reeds in zijn Aalsterse periode bestreed en hem na zijn dood zou denigreren, moest erkennen: „*C'est un crève-coeur de plus de le voir passer par erreur auprès de quelques personnes pour un grand homme*”⁴³.

De betekenis van het werk en het bestaan van Vilain XIII was voor de tijdgenoten duidelijk. Na zijn dood maakte de Junta voor Besturen en Beden een lang rapport over de financiële toestand van Vlaanderen, een der hoofdbekommernissen van de overleden Statenvoorzitter. De auditeur en latere raadsheer H. Muller schreef daarin: „*Il est vrai que les opérations du gouvernement ont été et sont encore secondées par les Etats avec un zèle digne d'éloges et que par une suite de ce concert toutes les parties des revenus de la province sont administrées avec une intelligence et une exactitude étonnante*”. Hij overschatte hier de bijdrage van de Brusselse instanties en minimaliseerde wel wat de rol van de Vlamingen: Vilain XIII was niet de regering gevolgd, hij had — zelfs reeds vóór 1754 — het initiatief genomen⁴⁴.

3. Uitgebreide activiteit en toch een zwakke gezondheid

Op velerlei gebied ontplooid burggraaf Vilain XIII vernieuwende initiatieven: inzake politieke structuren, beheer van openbare gelden en fiscaliteit, inzake akkerbouw en de bewerking van haar produkten als vlas en koolzaad, inzake veeteelt naar aanleiding van de veepest en ten voordele van de paardenfokkerij, inzake nijverheids- en handelspolitiek en steun aan bedrijven, en inzake zorg om het pauperisme en de misdadigheid. Hij ondervond hiervoor waardering en bewondering, zij het niet steeds onverdeeld. Men weet echter niet in welke moeilijke omstandigheden hij deze veelzijdige activiteit ontwikkelde, ja meestal is men er niet van bewust dat zijn gezondheid in de laatste twintig jaar van zijn leven,

(41) CAPB 481: Kaunitz aan Maria-Theresia 2 augustus 1773 en 9 juni 1774.

(42) CAPB 477: Karel van Lorreinen aan Maria-Theresia 24 januari 1771, Kaunitz aan Maria-Theresia 4 maart 1774.

(43) SEG 1954: Pycke aan landvoogd 25 maart 1770.

(44) JAS 561: *Mémoire sur l'état présent de toutes les administrations des Pays-Bas*, p. 37-38.

de meest vruchtbare periode, een handicap betekende en aangetast was en dat pijnlijke crisissen van nierstenen, jicht en gewrichtsreuma mekaar opvolgden en hem regelmatig tot rust en soms tot volledige inactiviteit verplichtten.

Vóór de hervorming van de Staten van Vlaanderen in 1754-1755 zijn geen klachten bekend betreffende zijn lichamelijke toestand. Nochtans was hij in 1745 erg betrokken geweest bij de Franse inval, de opeisingen, waarvan hij verlangde dat ze langs hem zouden komen om ze op hun willekeurigheid te kunnen beoordelen, en de problemen van de bestuurlijke aanpassing aan de bezetting. Reeds voordien, in de jaren 1743-1745, ontwikkelde hij een grote inzet. Die had niet alleen te maken met zijn taak als voorzitter van het landscollege van Aalst, maar vooral met zijn functie als regeringscommissaris belast met de ravitaillering en bevoorrading van onze troepen. En dat eiste hem soms dag en nacht op. Ook spaarde hij zich niet wanneer op het einde van de bezetting en daarna, bij de demobilisatie van de troepen, de misdadigheid opflakkerde en de openbare veiligheid ernstig in gevaar bracht⁴⁵. De eerste klachten over zijn gezondheid verneemt men maar na de strubbelingen rond de hervorming van de Staten van Vlaanderen.

Op het einde van de maand november 1755 is Vilain XIII voor het eerst meerdere dagen bedlegerig. Hij klaagt over hevige pijnen veroorzaakt door niersteenkoliëk en krampen. Vanaf dat ogenblik komen er herhaaldelijk klachten over gezondheid voor en werkonderbrekingen. Volgens de patiënt zelf waren die te wijten aan de zware klap die zijn gestel had gekregen bij het onverdroten werk dat de Statenhervorming van hem geëist had. Om het uitgebreide financiële rapport klaar te stomen, dat gedrukt werd onder de titel „*Réflexions sur les finances de la Flandre*”, had hij niet alleen ascetisch moeten leven — hij heette dat „*renoncer pendant tout ce temps à toutes les douceurs de la vie*”, — maar vooral heel wat nachtrust moeten opofferen⁴⁶. Zich een weg banen in de boekhouding van de Staten, helderheid brengen in posten van ontvangst en uitgave, schuldmassa's berekenen, vergoedingen en emolumenten van ambtenaren natrekken, hervormingen of verbeteringen voorstellen waren taken die voordien nooit op die schaal ondernomen waren. Vilain XIII moest het daarbij allemaal alleen doen, want de afgezette pensionaris en de oud-Deputatieleden wilden hem niet helpen. Velen vonden het dwaas zo iets te ondernemen: de financie-instellingen, de taksen en de schulden waren gegroeid met de tijd. Een vooropgezet plan had men daarbij niet gevolgd, laat staan aan enige rationaliteit gedacht. Waarom dat nu wel ondernemen? Dat was een afschuwelijke „*nouveauté*”! Toch had de nieuwe pensionaris dat aangepakt: hij was niet bang voor saai werk en had cijfers gecontroleerd, misbruiken ontdekt, verbeteringen voorgesteld en uitgetest. Uiteindelijk had hij, naarmate het werk vorderde, de resultaten ervan monde-

(45) Zie ook E. DEFYTER, *De bende van Jan De Lichte*, in *Het Land van Aalst*, dl. 33, 1981, p. 169-253.

(46) BUG hs. G 18.442: *Lettres et mémoires*. SEG 1968: Vilain XIII aan Cordeys s.d. (eind november 1755).

ling meegedeeld aan de afgevaardigden van de kasselrijen, die af en toe samenkwamen in de herberg „Het gouden Hoofd” te Gent⁴⁷. Zij verlangden over de nodige documentatie te beschikken tegen de conservatieve oppositie. Ook dat vroeg van de stille werker vele dagen van zware besprekingen.

Na 1755 verneemt men regelmatig klachten over slechte lichamelijke conditie. Er kwamen er nieuwe bij als jicht en gewrichtsreuma. In 1761 moet hij voor het eerst naar een waterkuur in Aken gegaan zijn. Toch was hij in januari-februari 1762 opnieuw drie weken te bed. De dokters, die hem verzorgden, schreven hem een nieuw verblijf voor te Aken of te Spa. In de maanden juni-juli bracht hij dan zes weken door te Spa, het druk bezochte villegiatuuroord van de Europese high-life⁴⁸.

Het werk bleef hem echter nog steeds boeien: hij was nu eenmaal een werkpaard. In 1763 lijkt hij zich weer overwerkt te hebben. Naar aanleiding van de Zevenjarige Oorlog vroeg Maria-Theresia een laatste maal een buitengewone bede, *don gratuit de la paix* geheten. Het gevraagde bedrag was hoog: fl. 1.600.000, het dubbel van de buitengewone bede van elk der vorige jaren. De leden der Staten waren er niet gelukkig mee: zij hadden de vorstin tijdens de krijgsverrichtingen financieel gesteund, waarom nog geld vragen nu de oorlog gedaan was? Vilain XIII sloofde zich af om de stemming te doen slagen. Dagenlange onderhandelingen, reizen doorheen heel Vlaanderen om de achterban in de magistraturen te overhalen, opstellen van voorwaarden die alle wensen van Vlaanderen inzake economische politiek bundelden, het was zwaar. Achteraf moest hij de inspanning met een zware vermoeidheid bekopen en met migraines die hem bedlegerig maakten. Maar de stemming was een succes voor hem en voor de Weense vorstin⁴⁹. Af en toe verneemt men nog wel iets over langdurige ambtelijke afwezigheden wegens ziekte: zo was hij in 1768 de hele maand januari bedlegerig⁵⁰.

Vanaf 1770 lijkt het ziektebeeld ingewikkelder te worden: niet alleen lijdt hij aan de nieren en klaagt hij over pijnlijke gewrichtsreuma, hij moet ook voorzichtiger leven wegens hetgeen wij wellicht als hartvang of *angina pectoris* mogen aanduiden. Reeds in het najaar van 1770 was hij niet in staat door te werken en is hij twee maanden lang onderhevig aan een pijnlijke „*oppression de poitrine*”. De pijn sloeg daarna over naar een smartelijke reumatische artritis, die hem het schrijven onmogelijk maakte. Zijn vriend, baron Lebailly de Marloop, moest zelfs bepaalde brieven voor hem schrijven. In januari 1772 was de Statenvoorzitter weer verplicht de kamer te houden. In de maand mei werd hij opnieuw twee weken ge-

(47) Rijksarchief Brugge, Kasselrij Kortrijk, fonds Colens, 466, fol. 107-109.

(48) St. v. Vl. 7479: Rigauts aan Vilain XIII 20 juli 1761, Carpentier aan Vilain XIII 16 juli 1762, Lebailly d'Inghuem aan Vilain XIII s.d., Cobenzl aan de Keerle 30 juli 1762. SEG 1970: Cazier aan Cobenzl 18 november 1760; 1971: Vilain XIII aan Cobenzl 18 februari en 26 mei 1762.

(49) SEG 1971: Cazier aan Cobenzl 28 april 1763.

(50) SEG 1971: Vilain XIII aan Cobenzl 26 januari 1768. St. v. Vl. 468 en 933.

kweld door nierstenen en migraines en moest hij op doktersadvies naar Spa en Aken voor verzorging⁵¹.

In juli 1774 kreeg de Statenvoorzitter plots te Brussel een toeval van pijnlijke reuma, die hem verplichtte naar huis te keren. Op het einde van het jaar was hij weer een tijd bedlegerig. In het begin van mei 1775 ging hij zijn heil zoeken in de Franse modderbaden van Saint-Amand-les Eaux bezuiden Doornik. Hij werd er zo ziek dat hij niet mocht vervoerd worden. Pas in het begin van juni konden de dokters de overbrenging naar Gent toestaan⁵². In de winter van 1776-1777 was hij weer lange tijd ziek. Toch genas hij en kon in het voorjaar nog de sociale politiek van de stad Gent heroriënteren door de stichting van de „Jointe van de gesupprimeerde Mendiciteyt”⁵³. Zestig jaar later zou kleinzoon Charles-Hippolyte Vilain XIII schrijven: „*Les dernières années de sa vie furent parfois traversées de pénibles souffrances qui n'interrompaient point ses travaux administratifs*”⁵⁴.

Het einde kwam dan ook niet totaal onverwacht, ook al was men zich op 15 augustus 1777 niet onmiddellijk van de naderende dood bewust. De Gentse burgemeester moet zelf zijn dood verwacht hebben. In zijn werkkamer te Gent vond men na zijn overlijden alle papieren netjes geklasseerd en opgeborgen in vier kisten. Op de etiketten stond: *Lettres et correspondances avec le gouvernement depuis 1754 jusqu'à la présente année inclusive*. Zijn vriend uit Brugge, baron Lebailly de Marloop, had hij van alles op de hoogte gebracht. Hij zou zijn opvolger worden als voorschepen van Gent en voorzitter van de Staten⁵⁵.

Begin augustus 1777 was burggraaf Vilain XIII op zijn buitengoed te Wetteren ongesteld geworden. Aanvankelijk leek de toestand niet zo ernstig. Hij ging ermee door zich voor alles in te zetten. Zijn laatste brief dateert waarschijnlijk van 12 augustus. Hij werd door de oudste zoon geschreven en door de vader met bevende hand getekend. Hij was gericht aan de dienstdoende voorzitter van de Deputatie. In dit schrijven kwam de zieke op voor een kleine schipper en vroeg aan zijn plaatsvervanger „*des actes d'humanité et de justice*”. Het schrijven eindigt met „*Ma santé ne me permet pas de m'ingérer dans les affaires*”. Het was nog een brief die zijn oorsprong vond in de sociale bewogenheid van de

(51) SEG 1954: Vilain XIII aan Starhemberg 25 november 1770; 1973: Vilain XIII aan Crumpipen 28 mei 1772. JAS 774 passim.

(52) Arch. Vil. 4722: Crumpipen aan Ph. Vilain XIII 10 juli 1774, J. Vilain XIII aan P. Maria 17 juli 1774, P. Verseyden de Varick aan Ph. Vilain XIII 23 december 1774. St. v. VI. 483 en 943, fol. 30-31: de Stoop aan J. Vilain XIII 12 mei, 8 juni en 3 augustus 1775.

(53) Arch. Vil. 4747: Crumpipen aan Ph. Vilain XIII 6 januari 1777. M. KIM, *Ruimtelijke Stratificatie van Arm en Rijk te Gent: een Doorsnede in 1774 en ca. 1777-1784*. In *Sociale Mobiliteit en sociale Structuren in Vlaanderen en Brabant. Studia historica gandensia*, 257, 1983, p. 137.

(54) CH. VILAIN XIII, *Préface* in J.J.P. VILAIN XIII, *Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs et les fainéants à leur propre avantage et de les rendre utiles à l'état*. 2e uitg., Brussel, 1841, p. 55-56.

(55) P. LENDERS, *L'héritage archivistique*, p. 130.

stichter van het rasphuis en van de „Jointe der gesupprimeerde Mendiciteyt”⁵⁶.

Pas op de middag van de vijftiende augustus zag men dat de ziekte een gevaarlijke wending genomen had. Geen hulp mocht nog baten: 's avonds overleed hij aan jicht en angina. De dag daarop werd het lijk naar Gent gebracht. De uitvaart had plaats in de Sint Michielskerk op 25 augustus, en het stoffelijk overschot werd er bijgezet in het hoogkoor. In 1850 werd het graf geruimd en de grafsteen weggenomen⁵⁷.

Het overlijden verspreidde zich als een lopend vuurtje in de stad. De sterke man van Vlaanderen was niet meer. Iedereen kende hem. Procureur-generaal J. F. de Causmaecker rapporteerde aan de regering dat er een *moment de crise* was. De commentaren gingen hun gang, vriendelijke en onvriendelijke. De bewakers van het correctiehuis gingen in hun uitbundigheid te ver en begonnen met vernielingen: men moest er vier aanhouden. De gevangenen gaven eveneens uiting aan hun vreugde en dachten dat hun opsluiting nu vlug zou eindigen. Te Brussel gaf minister von Starhemberg onmiddellijk na het bericht van het overlijden het bevel de administratieve papieren van de overledene te sequesteren en in verzekerde bewaring te brengen omdat de man ingewijd was in „de secreta affaires van Hare Majesteyt”⁵⁸.

De Deputatie had het einde klaarblijkelijk ook al lang verwacht. Koel werden onmiddellijk een aantal maatregelen getroffen. Zij hadden in niet onbelangrijke mate betrekking op de oudste zoon Philippe, 24 jaar oud. De vader had zich door zijn zoon laten helpen in de taak van regerings-commissaris voor de controle van ontvangers en ambtenaren in dienst van de Staten en had deze assistentie door de landvoogd laten bevestigen. De Deputatie liet onmiddellijk vaststellen dat Philippe zijn werk niet meer kon verder zetten gezien de hoofdtitularis overleden was⁵⁹. Het kwam haar eigenlijk niet toe gezien het om een vorstelijke aanstelling ging, maar de Deputatie — of althans bepaalde leden — verlangde zelf deze functie te krijgen.

De vader had eveneens voorzien dat zijn zoon hem zou opvolgen als hoogbaljuw. De onderhandelingen moeten ver gevorderd geweest zijn, want de zoon, bewust van wat men tegen hem zou ondernemen, postuleerde te Brussel reeds de dag na het overlijden voor deze functie. Na de uitvaart kwam hij erop terug en vroeg de voorlopige bediening van de baljuwschappen. Pas in 1778 zou gevolg gegeven worden aan zijn ver-

(56) St. v. Vl. 486: J. Vilain XIII aan prelaat 12 augustus 1777. M. KIM, *o.c.*, p. 137.

(57) St. v. Vl. 486 en 947, fol. 71-72. SAG 107/28, fol. 54-57. Ph. BLOMMAERT e.a. *Graf- en Gedenkschriften der Provincie Oost-Vlaanderen. Sint Michielskerk te Gent*, dl. I, Gent, 1865, p. 150, 310, 311. P. LENDERS, *L'héritage archivistique*, p. 141.

(58) P. LENDERS, *L'héritage archivistique*, p. 138.

(59) Het werk werd als volgt omschreven: „*besogner, clore et vérifier les états tant particuliers que généraux des revenus et des dépenses des moyens courants... et... les états des paiements des rentes sur le pied et la forme de comptabilité proposé et agréé par le gouvernement*”. St. v. Vl. 485; 486; 945, fol. 139; 947, fol. 74-78.

zoek en werd hij hoogbaljuw van Gent. Het baljuwschap van de Oudburg van Gent werd aan een ander gegeven ⁶⁰.

Besluit

Het is goed in de protagonisten van een hervorming of een ontwikkeling ook de mens te benaderen. Burggraaf J.J.P. Vilain XIII had geen gemakkelijk leven. Hij was een *Streber* en zijn vernieuwingsideeën botsten op conservatieve reflexen. Hij werd er hard door en als 't ware onvermurwbaar voor het verzet van zijn standgenoten. Toch presteerde hij veel in moeilijke omstandigheden van oppositie en verdachtmaking en met een wankelende gezondheid. De kleine man kreeg zijn aandacht : de boeren, de vlasverwerkers, de olieslagers, de vissers, de werklozen. Tevens zette hij zich in voor de economische opbloei van het graafschap Vlaanderen. Hij blijft een merkwaardig mens. Toch blijft ook op hem het woord van Flaubert toepasselijk : „*Il ne faut pas toucher aux idoles : la dorure vous en reste aux mains*”.

(60) Arch. Vil. 4748. Mogelijk is de aanstelling van de zoon tot hoogbaljuw te Gent zonder de benoeming tot baljuw van de Oudburg als een kleine vernedering overgekomen want steeds sinds 1660 waren de beide baljuwschappen door dezelfde persoon bekleed.